

IV. TÉTEL

A LÉTESÍTŐ OKOK SORÁBÓL VETT ISTENÉRV

A létesítő okok sorából vett istenérv egyik középkori változatát Aquinói Szent Tamás († 1274) Summa theologica című művében találjuk (I. q. 2 a. 3). Ez az istenbizonyíték az „öt út” második tagja.

1) Az érv megfogalmazása Szent Tamásnál

Az érv *logikája*:

A) A létesítő ok és az okozat közötti összefüggést a filozófus a tapasztalat alapján állítja.

B) Az okozatok teljes magyarázatához a létesítő okok sorait kell feltételeznünk, mert semmi sem lehet önmagának létesítő oka.

C) Mivel a lényegileg egymás alá rendelt létesítő okok sorában nem lehet a végtelenbe menni, fel kell tételeznünk valamiféle első létesítő okot, akit Istennek nevezünk.

Az érv *kifejtése*:

A) A „második út” a létesítő okságból indul ki. Ez az út nem megismétlése az elsőnek, mert az első út a dolgok változásának, levésének okát vizsgálta, a második út pedig a dolgok létének okát keresi.

Az ok és az okozat közti szükségszerű kapcsolatot az érzékelő tapasztalat nem igazolja: az érzékelés csak azt mutatja, hogy az egyik jelenség (amelyet okozatnak mondunk) az oknak nevezett másik jelenség után következik (a napsütést követően felmelegszik a kő). A két jelenség közti szükségszerű kapcsolatot a szellem látja be. Erre utal Szent Tamás is, amikor abból indul ki, hogy létesítő ok és az okozat közötti összefüggést a filozófus a tapasztalat alapján állítja.

A filozófus különbséget tesz a tág és a szoros értelemben vett létesítő okok között.

A tág értelemben vett létesítő ok azonos mozgató okkal. A létezők anyag-forma összetettségét hirdető filozófia szempontjából a mozgató ok annyiban létesítő ok, amennyiben „elővezeti” az anyag lehetőségeiben rejlő formát, vagy előkészíti az anyagot az új forma befogadására (vö. De potentia q. 5 a. 1). Ez azonban nem igazi létesítés, mert a tág értelemben vett létesítő okság már előfeltételezi a változtatható anyagot és a formát is, amelyet belevisz az anyagba.

Hasonlat: a szobrász nem teremti, hanem adottságként csak felhasználja és átalakítja az anyagot, a márványt. A szobor formáját (pl. Hermész alakját) sem a semmiből hozza létre, hanem a természetben vagy a képzeletében képességileg meglévő formát tényleges formává teszi, azaz beleviszi az anyagba.

Szoros értelemben csak a teremtő okot nevezhetjük létet adó vagy létesítő oknak. Teremteni annyi, mint a dolgok létét szoros értelemben okozni vagy létrehozni” (I q. 45 a. 6). A teremtés a lét okozása, azaz a véges lét összetevőinek (az anyagnak és a formának) létrehozása és létben tartása. A teremtő létesítő ok nem előfeltételezi az anyagot, a változtatható létet. Ezért szoros értelemben vett létesítő okságra csak az a lény képes, aki át tudja hidalni a semmi és a valami között húzódó végtelen szakadékot.

A szoros értelemben vett teremtő okságra a világon belül nincs példa. A teremtés szót csak átvitt értelemben használjuk, amikor például az élő természet teremtő erejéről vagy a művész teremtő fantáziájáról beszélünk.

B) Az okozatok teljes magyarázatához a létesítő okok különféle sorait kell feltételeznünk: ugyanis semmi sem lehet önmagának létesítő oka. Ez a megállapítás arra a józan belátásra épül, hogy mindaz, ami létrejön, valami más által jön létre. A létesítő ok maga is létesítő okot követel, és így tovább.

A létesítő okok kétféle módon kapcsolódhatnak egymáshoz, és ennek megfelelően különbözik egymástól a járulékosan (lat. *per accidens*) és a lényegileg (lat. *per se*) összekapcsolódó létesítő okok láncolata. Az első oksági sort a létesítő (azaz mozgató) okok empirikus sorának nevezhetjük, a másodikat pedig a létet adó okok metempirikus sorának.

A *járlékosan* összekapcsolódó létesítő okok sorának jellemzői a következők: e sorban a második okok és az okozat léte csak részben függ az első októl (az első ok csak tág értelemben vett létesítő ok, mert valójában csak mozgató ok); a létesítő okok ontológiailag azonos szinten helyezkednek el (az első ok csak időben első); az első oknak nem kell ténylegesen jelen lennie az utolsó okozat létrehozása és fennmaradása idején.

Példa: A nagyapa hozza létre az apát, az apa hozza létre a gyermeket. A nagyapa és az apa a gyermek létének csupán részleges okai: a gyermek anyagát és formáját nem ők teremtik a semmiből. A nagyapa, az apa és a gyermek ontológiailag azonos szinten helyezkedik el. A gyermek születésekor a nagyapának ténylegesen nem kell jelen lennie.

A *lényegileg* egymás alá rendelt létesítő okok sorát így jellemezhetjük: e sorban a második okok és az utolsó okozat léte, valamint fennmaradása teljes mértékben az első októl függ (az első ok szoros értelemben vett létesítő ok); az első ok ontológiailag felülmúlja a második okokat (az első ok nem időben, hanem ontológiailag első); az első oknak ténylegesen jelen kell lennie az okozat létrehozása és fennmaradása idején.

A lényegileg egymás alá rendelt létesítő okok sorára a véges létezők világában nem találunk példát. A véges létezők ugyanis nem tudnak létet adni, és így létesítő okságuk csak a létezők mozgatására, változtatására korlátozódik.

C) Mivel a lényegileg egymás alá rendelt (vagy rendezett) létesítő okok sorában nem lehet a végtelenbe menni, föl kell tételeznünk valamiféle első létesítő és fenntartó okot, akit Istennek nevezünk.

Arra a kérdésre, hogy miért kell feltételeznünk a lényegileg egymás alá rendelt létesítő okok sorát, ugyanaz a válasz, mint a mozgató okok esetében:

„szükséges, hogy az okok rendje megfeleljen az okozatok rendjének, mivel az okozatok arányban állnak okaikkal” (vö. Summa contra Gentiles II, 15). Az empirikus vagy mozgató okok önmagukban nem adnak teljes magyarázatot az okozatok létrejöttére. Fel kell tételeznünk, hogy van olyan érzékek feletti oksági sor, amely nem csupán a létezők változására, hanem a változó létezők létre és fennmaradására is magyarázatot ad.

A létesítő okok kétféle sorát mind a természeti, mind az emberi akarattól függő létesítő okságban figyelembe kell vennünk.

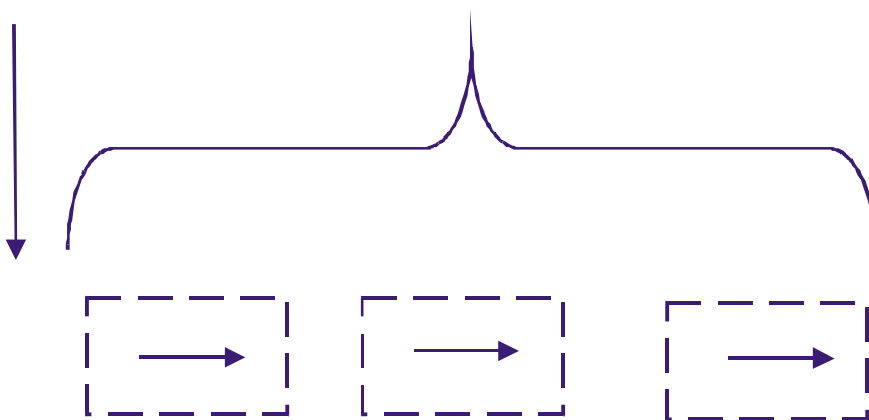
A természeti létesítő okság világába tartozik például a gyermek létrejötte. Az utód létrejöttének részleges oka az apa, a nagypapa stb. Létesítő okságuk azonban nem ad teljes magyarázatot az utód létrejöttére. Az apa, nagypapa stb. csak tág értelemben vett létesítő okok. A gyermek anyagát nem teremtik, hanem a természetben meglévő anyagot használják fel. Az utód lényegi formáját, lelkét (a genetikai programot) sem a semmiből hozzák létre, hanem csak továbbadják. Létesítő okságuk csak abban áll, hogy a fajra jellemző természetet beleviszik valamilyen egyedbe (I q. 45 a. 5 ad 1). Egyébként az apa, nagypapa stb. léte is magyarázatra szorul. Fel kell tehát tételeznünk egy olyan oksági sort, amely magyarázatot ad a részleges okok és az okozat létrejöttére.

Az emberi akarattól függő létesítő okság világába tartozik például egy ház felépítése. A ház létesítő oka az építőmester. Ám az épületet tervező és felépítő ember csak tág értelemben létesítő ok. A létrehozandó épület anyagát nem ő teremti, és a formára is csak ráatalál, azaz „előhívja” az anyag lehetőségeiben rejlő érthető szerkezetek közül (vö. I q. 104 a. 1). Fel kell tehát tételezni egy olyan oksági sort, amely az építőmester és a ház létrejöttére ad magyarázatot.

A lényegileg egymás alá rendelt létesítő okok sorában nem lehet a végtelenbe menni, hanem el kell jutni az első létesítő és fenntartó okhoz.

Az ábrán a szaggatott vonalú téglalapok az egymást változtató létezők anyagát, a nyilak pedig ugyanezen létezők formáját szimbolizálják. Az első októl lefelé mutató nyíl arra utal, hogy az egymást mozgató létezők létükben és fennmaradásukban az első októl (Istentől) függenek.

Isten mint létet (anyagot és formát) adó ok

mozgató okok sora

A tág értelemben vett létesítő (mozgató) okok sora elvileg végtelen is lehetne. Így például, ha nem tudnánk, hogy az ember nem öröktől fogva van a világban, a gyermek, apa, nagypapa stb. sorozatot is végtelennek tekinthetnénk. Ugyanakkor a létet adó okok sorában nem mehetünk a végtelenbe, s valójában ezen a vonalon több tagból álló sorról sem beszélhetünk. Mivel a metempirikus mozgató okok (a formák vagy programok) nem teremtő okok, ezért kézenfekvőnek látszik, hogy a mozgató okok felett közvetlenül ott áll az egyetlen létet adó ok, akit Istennek nevezünk. Ha feltételeznénk, hogy mégis létezik egymástól függő teremtő okok (istenek, angyalok stb.) sora, akkor sem mehetnénk a végtelenbe, mert ha ezt tennénk, nem kapnánk magyarázatot a közbülső istenek és a végső okozat létrejöttére. Így a közbülső istenek és az e világi létezők léte is érthetetlen adottság maradna számunkra. A valóság érthetőségét és az emberi szellem méltóságát hirdető Szent Tamás ezt azonban nem tudja elfogadni.

Megjegyzések: Szent Tamás az első (és egyetlen) létesítő okról azt mondja, hogy ennek az oknak már nincs oka (lat. *causa prima incausata*), mert létének alapját és magyarázatát teljességgel önmagában bírja. Ennek az első oknak végtelen erővel kell rendelkeznie, hogy a semmi és a lét közötti végtelen szakadékot áthidalhassa. S minthogy ez az első ok a szellemi valóságok létének is oka, valamiképpen személyesnek kell lennie. Kézenfekvőnek látszik, hogy ez az első ok azonos az „első úton” igazolt tiszta megvalósultsággal, azaz a transzcendens Istennel. A létének magyarázatát teljességgel önmagában bíró Istenről világos fogalmat sosem alkothatunk, létét mégis posztulálnunk kell. – Miként a mozgásból vett érvnek, ennek az istenbizonyítéknak is az a leggyengébb pontja, hogy megalkotója eleve föltételezi a valóság megismerhetőségét és érthetőségét.

2) Ellenvetések és válaszok

A létesítő okok sorából vett istenértv ellenfelei vagy az okság elvének érvényét vonják kétségbe, vagy pedig abba a tételbe kötnek bele, hogy a létesítő okok sorában nem lehet a végtelenbe menni.

a) R. *Descartes* († 1650) úgy értelmezi a létesítő okok sorából vett istenértvet, mintha abban a tág értelemben vett létesítő okok soráról lenne szó, és mintha az érv arra épülne, hogy az emberi szellem nem tudja felfogni és elfogadni az okok végtelen sorát. – *Válasz:* Az érvben nem a tág értelemben vett létesítő (mozgató) okok soráról (nem a gyermek, apa, nagypapa stb. sorozatról) van szó, hanem a létet adó okok soráról. Megfontolandó az is: az érv nem arra épül, hogy az emberi szellem nem tudja belátni a végtelen sok tagból álló sokaságot, s ezért föltételez egy első létesítő okot. Szent Tamás nem azt állítja, hogy azért kell a létet adó okok sorában megállnunk, mert a végtelen sok tagból álló sokaság fogalma ellentmondásos, hanem arra utal: ha a létet adó okok sorában nem lenne első tag, akkor nem tudnánk elégséges magyarázatot adni a közbülső okok, illetve a végső okozat létrejöttére és fennmaradására.

b) *D. Hume* († 1776) szerint az ok és az okozat közti szükségszerű kapcsolat eszméje csupán megszokáson alapuló hiedelem. A tapasztalat sosem igazolhatja, hogy az ok az okozat létrejöttére gyakorol hatást, azaz, hogy a kettő között ontológiai kapcsolat van. Így az okság elvének használata csak valószínű eredményekhez vezethet. Hume szerint Isten létét az okság elvével semmiképpen sem bizonyíthatjuk. Oksági összefüggést ugyanis csak akkor állíthatunk, ha az oknak és az okozatnak nevezett létezők kapcsolatát az érzékelő tapasztalatban többször megfigyeltük: Isten és a természet egésze azonban nem lehet az érzékelő tapasztalat tárgya. Ezért a természetből annak okára következtetni „bizonytalan, mert ez a valóság az emberi tapasztalat körén teljesen kívül esik”. – *Válasz*: Az empirista Hume abból a helytelen és sosem igazolható alapállásból indul ki, hogy csak az van, ami érzékelhető, vagy elképzelhető. Így az érthető, a belátható összefüggésekkel és az egyetemes állításokkal nem tud mit kezdeni: véleménye szerint a tudomány tételei sem bizonyíthatók, legfeljebb valószínűsíthetők. Hume egyébként abban is téved, hogy Isten kívül esik az emberi tapasztalat körén, hiszen a transzcendentális vagy háttéri tapasztalat éppen Istenre irányul.

c) *I. Kant* († 1804) az empiristákkal egyetért abban, hogy az ok és az okozat közti szükségszerű összefüggést az érzékelő tapasztalat sosem igazolhatja. Úgy gondolja, hogy ezt a szükségszerű összefüggést az emberi értelem viszi a jelenségekbe: így az okság pusztán alanyi és nem ontológiai kategória. Ezt a kategóriát csak az érzékelt jelenségekre alkalmazhatjuk, vagyis az okság elvét nem terjeszthetjük ki az érzékelő tapasztalaton túli valóságra: nem igazolhatjuk Isten létét, aki túl van minden lehetséges tapasztalat határán. – *Válasz*: Kant önkényesen állítja, hogy az okság csupán alanyi kategória. Abban igaza van, hogy Istent az érzékelő tapasztalat nem ragadhatja meg, de téved akkor, amikor igazolás nélkül azt állítja, hogy az ember nem rendelkezik szellemi (háttéri vagy transzcendentális) tapasztalattal.

d) A *dialektikus materializmus* az anyag teremthetlenségének és örökkévalóságának „dogmájával” akarja kiküszöbölni az első létesítő okot. E filozófia képviselői előszeretettel emlegetik a megmaradási törvények egyetemes érvényét. – *Válasz*: A megmaradási törvények érvényéből nem következik a világ teremthetlensége. Egyrészt egyáltalán nem biztos, hogy e törvények kiterjeszthetők a világmindenség egészére; másrészt abból, hogy zárt rendszerben az anyag (energia) nem semmisülhet meg, nem következik, hogy e rendszer nem jöhetett létre. Megfontolandó továbbá, hogy Szent Tamás érve nem azt mondja, hogy az okok sorának valamikor kezdődnie kellett. A „második út” gondolatmenete a világ örökkévalóságának föltételezésével is érvényes: ebben az esetben Isten öröktől fogva teremti és tartja fenn a világot.

e) Vannak, akik azon a *logikai* alapon támadják az érvet, hogy a végtelen sor nem lehetetlen. Így szerintük a második út nem vezet valamiféle első okhoz: mert ha a sor végtelen, akkor nincs első tagja. – *Válasz*: Aquinói Tamás érve nem a végtelen sor lehetetlenségének tételére épül, hanem arra, hogy ha a létet adó okok

feltételezett sorában nincs első létesítő ok, akkor nem tudjuk megmagyarázni a közbülső létesítő okok és a végső okozat létét. Azzal nem mennénk sokra, ha a ténylegesen együtt levő létesítő okok sorát a végtelenbe nyújtanánk: mert ha e sor egyetlen tagja sem hordozza önmagában létének teljes magyarázatát, akkor a végtelen sor egésze sem fogja önmagában hordozni létének alapját.